

Tuvacada Ad İşlevli Yancümler ve Türkiye Türkçesindeki Eşdeğerlikleri

İbrahim Ahmet Aydemir*

Öz

Bu makalenin konusunu, Tuvacada bitimsiz ad işlevli yancümler ve Türkiye Türkçesindeki eşdeğerlikleri oluşturmaktadır. Tuvacada belli sıfat-fiil ve isim-fiil ekleriyle (-GAN, -(V)r, -vAK) oluşturulan isimleştirmelere dayalı olarak kurulan ad işlevli yancümler, altasıralı olarak bir üst/temel cümleye bağlanmakta ve bağlı oldukları üst/temel cümlelerin eyleyenleri (özne, doğrudan nesne, dolaylı nesne) olarak işlev görmektedirler. Bu makale kapsamında ad işlevli yancümler, morfolojik özellikleri, sözdizimsel yapıları ve işlevleri, semantik özellikleri ve zaman-görünüş işlevleri gibi açılardan eşzamanlı bakış açısıyla betimlenmektedir. Ayrıca burada, ad işlevli yancümlerin olgusal olup olmadıkları konusu da detaylıca ele alınmaktadır. Hem Standart Tuvacanın hem de Tuvacanın bir ağız sayılan Altay Tuvacasının betimlendiği bu çalışmada, Tuvacada ad işlevli yancümlerin Türkiye Türkçesindeki işlevsel karşılıkları da irdelenmektedir. Böylece iki çok farklı Türk dili, ad işlevli yancümler bağlamında mukayese edilmiş olmaktadır.

Anahtar Kelimeler

Türk dilleri, Tuvaca, Altay Tuvacası, sözdizimi, ad işlevli yancümler

* Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü - Ankara/Türkiye
ahmetaydemir64@hotmail.com

0. Giriş

Bu makale, Tuvacada *bitimsiz ad işlevli yancümleleri*¹ (nichtfinite Komplementsätze) eş zamanlı bakış açısıyla ele alan betimsel bir çalışmadır. Burada ad işlevli yancümle, belli eklerle oluşturulmuş isimleştirmelere dayalı olarak kurulan, bir üst cümleye altasıralı olarak bağlanan ve üst cümle yüklemine belli bir eyleyeni (Aktant) işlevinde kullanılan bağımlı cümle tipini ifade etmektedir (bk. Johanson 1992: 262, Csató 1999: 23, Cristofaro 2003: 95, Dixon 2009: 1). Johanson bu tür yapıları, *bitimsiz aksiyon cümleleri* (non-finite action clauses) olarak nitelendirmektedir (1998: 60). Tuvaca, Türk dilleri ailesinin Kuzeydoğu koluna mesup olup Karagasça, Şorca, Hakasça, Altay Türkçesi ve Çulım Türkçesiyle birlikte Güney Sibiry Türk Dilleri alt grubunu oluşturmaktadır.

Diğer Türk dillerinde olduğu gibi Tuvacada da morfemlerce kurulan ad işlevli yan cümlelerin yapısal ve morfolojik özelliklerinin yanı sıra, üstlendikleri değişik sözdizimsel, semantik, görünüşsel-zamansal işlevler de vardır. Bütün bu özellikler ve işlevler bu çalışma kapsamında detaylıca betimlenecektir. Biz bu bağımlı cümle tipini, öncelikle Standart Tuvacada² ele alacak, daha sonra Türkiye Türkçesindeki işlevsel eş değerliklerine değineceğiz. Böylece iki çok farklı Türk dilinde bağımlı cümle tiplerinden olan bitimsiz ad işlevli yancümleler temelinde tipolojik bir karşılaştırma yapılmış olacaktır. Ayrıca bu çalışmanın diğer bir amacı da, ileride oluşturulması muhtemel Türk dillerinde bağımlı cümle tipolojisine belli bir temel oluşturmaktır.

Bu çalışma kapsamında sadece Standart Tuvacadan değil, aynı zamanda Altay Tuvacasından³ da ilgili örnekler incelemeye dahil edilerek Tuvaca ağızlar bağlamında belli farkların ve benzerliklerin olup olmadığı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Standart Tuvaca örnekler için özel bir işaretleme kullanılmazken, Altay Tuvacasından alınan örnekler parantez içinde (Atuv.) biçiminde işaretlenmiştir.

1. Teorik Arkaplan ve Terminolojiye Dair

Tuvacada ad işlevli yancümleler, sözdizimsel yapıları bakımından iki ana grupta toplanabilir: *Bitimli ad işlevli yancümleler* (finite Komplementsätze) ve *bitimsiz ad işlevli yancümleler* (nonfinite Komplementsätze).

1.1 Bitimli Ad İşlevli Yancümleler

Bu cümle tipi, bitimli bir cümlenin (aslında *doğrudan anlatım* olarak da nitelendirilebilir) alıntılama edatı *dep* aracılığıyla altasıralı olarak bir üst cümleye

bağlanmasıyla oluşur. Böylece *dep* aracılığıyla üst cümleye bağlanan altasıralı cümle, üst cümle yüklemine bir eyleyeni (argument)⁴ oluşturmaktadır. Aşağıdaki iki örnekte bu cümle tipini görebiliriz:

(1) [*Ortta čünü kördün*] *dep* *aytüryan men*. (Isxakov & Palmbax 1961: 454)

‘[Orada neyi gördün] diye sordum.’ (= Orada ne gördüğünü sordum.)

(2) *Menden [čünü qilip berzin] dep küzep tur siler?*

‘Benden [neyi yapıversin] diye arzu ediyorsunuz?’ (= Benden ne(yi) yapmamı istiyorsunuz?)

1.2 Bitimsiz Ad İşlevli Yancümler

Bu cümle tipinde ise, isim-fiil ekleriyle oluşmuş isimleştirmelere dayalı olarak kurulan bağımlı bir cümlelerin söz dizimsel açıdan altasıralı olarak bir üst cümleye bağlanması söz konusudur. Aynı şekilde burada da bağımlı cümle, bağlı olduğu üst cümlelerin bir eyleyeni (argument) oluşturur. Örnekler:

(3) *Ol xa:n sennen [jünü aliriñni] surar*. (Atuv., Arzy)

‘O han sana [neyi alacağını] sorar.’

(4) [*Tim sen de:rin*] *sura:r irgin*. (Atuv., Arzy)

‘[(Senin) kim olduğunu] sormuş.’

Bu iki cümle tipi bağlamında Tuvaca ve Türkiye Türkçesini karşılaştırmak gerekirse, iki Türk dilinde de benzer yapıların olduğunu, yani hem bitimli altasıralı cümle tipinin hem de isimleştirme yoluyla oluşturulan bitimsiz altasıralı cümle tipinin mevcut olduğunu görürüz. Bu anlamda iki dil arasında tek bir fark vardır: Tuvacada bitimli ad işlevli yancümle tipinde alıntılama edatı olarak *dep* kullanılırken Türkiye Türkçesinde bu görevi *diye* üstlenmektedir.

Biz bu makale kapsamında, sıfat işlevli yancümlerinin bir türü olan *başsız ilgi cümlesini* (headless relative clause) ad işlevli yancümler kapsamında değlendirmiyoruz; zira bu tip cümleler, benzer tümleyici işlevler üstlenmeler de yapısal açıdan ad işlevli yancümler olarak nitelendirilemez (Johanson 1990: 199-200, Karakoç 2002: 194). Örneğin jä, [*oyluyarnün işgen ji:ni*] *xoran bolsun!* ‘Evet, [oğlunuzun içtiği, yediği] zehir olsun!’ örneğinde olduğu gibi, burada sıfat işlevli yancümlerinin başka bir türü olan özerk niteleme⁵, yani niteleneni olmayan sıfat işlevli yancümle vardır.

2. Morfolojik Özellikleri

Daha önce de vurguladığımız gibi, Tuvacada bitimsiz ad işlevli yancümler, *-GAn*, *-(V)r* gibi eklerle oluşturulmaktadır. Bu ekler yardımıyla bir üst yapıya altasırالی olarak bağlanan bu cümlecikler, sözdizimsel olarak üst cümle yüklemine ilkeyleyenini (özne), ikinci eyleyenini (doğrudan nesne) ya da üçüncü eyleyenini (dolaylı nesne) oluşturur, yani üst cümlenin bir tümleyicisi (Komplement) olarak işlev görürler. Şimdi Tuvacada bitimsiz ad işlevli yancümler kurabilen morfolojik birlikleri daha detaylı ele alalım.

2.1 *-(V)r*

Türkoloji literatüründe geniş zaman eki olarak bilinen *-(V)r*, diğer Türk dil ve lehçelerinde olduğu gibi Tuvacada da bitimsiz ad işlevli yancümleri oluşturmaktadır. Bu ekle kurulan isimleştirmeler, altasırالی olarak bir üst yapıya bağlanmakta ve böylece üst cümlenin bir eyleyeni belirtilmektedir. Bununla ilgili olarak şu örnekleri verebiliriz:

(5) *Men [čuyala:rin] bilir men.* (Harrison 2001: 50)

‘Ben [konuşmasını] bilirim.’

(6) *[Mal giži ada:r] baq jora.* (Atuv., Deptegen)

‘[Malın insanın adını söylemesi] kötü bir adettir.’

2.2 *-GAn*

Diğer birçok Türk dil ve lehçesinde olduğu gibi, *-GAn* morfemi Tuvacada da bitimsiz ad işlevli yancümlerinin kuruluşunda önemli bir görev üstlenmektedir. Bu ekle yapılan isimleştirmelere dayalı olarak kurulan bu bağımlı cümle, sentaktik açıdan bağılı olduğu üst cümlenin herhangi bir eyleyeni işlevinde kullanılır. İlgili örnekler:

(7) *[Qaš šaq bolyanin] bilip al!* (Isxakov & Palmbax 1961: 229)

‘[Zamanın/saatın kaç olduğunu] öğren!’

(8) *[A:rıy bergenimni] bilip qaıdım.* (Anderson 2004: 141)

‘[Hastalandığımı] hissetim/anladım.’

2.3 -vAK (< -mAK)

Diğer Güney Sibiry Türk dillerinde olduğu gibi, Standart Tuvacada da -mAK isim-fiil eki yoktur. Ancak Altay Tuvacasında çok nadir olarak isimleştirmeler yapabilen ve Genel Türkçedeki -mAK'ın bir yaryantı olan -vAK biçimi görülmektedir. Bu morfem, ya eski dönemlerden bir kalıntı ya da diğer Türk dillerinden⁶ dil ilişkileri neticesinde kopyalanmış olabilir. Zira Altay Tuvacasında çok az (bir-iki metinde) kullanılan -vAK, sadece “-vAKdAn durşay” kalıplaşmış cümle yapısı içinde karşımıza çıkmaktadır. Şimdi -vAK ekiyle yapılan isimleştirmelere dayalı olarak kurulan ad işlevli yancümlere bir örnek verelim:

(9) *O:y oylum, [se:ŋ oq jaŋni ap bervekden] durşay bodum olurşay duruy alvas, durşay daşy oluruy alvas giži men.* (Atuv., Munxo:r)

‘Ey oğlum, [senin okunu yayını alıvermek] şöyle dursun, ben (kendim) oturunca kalkamayan, kalkınca da oturamayan (bir) kişiyim.’

2.4 Eksiz Yapılar (Sıfır Kategorisi)

Tuvacada ad işlevli yancümler belli bir yüklem (çekimli fiil) olmadan da kurulabilmektedir, yani bu tür yapılarda ad işlevli yancümlenin fiil çekirdekli bir yüklemi yoktur. Buna Altay Tuvacasından şu örneği verebiliriz:

(10) [*Tandiy jerde:zin*]⁷ *sura:rda /.../* (Atuv., Üş o:ldug aşyıyaq)

‘[Hangi yerde (olduğunu)] sorduğunda /.../’

Türkiye Türkçesinde bitimsiz ad işlevli yancümler, -mA, -DIK, -(y)AcAK ve -(y)Iş isim-fiil eklerince yapılan isimleştirmelere dayalı olarak kurulmaktadır (Johanson 1990: 241-243). Bu bağımlı cümle tipi bağlamında bu iki Türk dilini mukayese ettiğimizde Tuvacada görece daha az isim-fiil eki kullanıldığını kolaylıkla söyleyebiliriz. Ancak burada Tuvacadaki eklerin görece daha fazla işlevinin olduğunu gözden uzak tutmamak gerekir. Örneğin Tuvaca -(V)r eki, Türkiye Türkçesinde bazen -DIK ekine bazen de -mA ekine tekabül edebilmektedir.

3. Sözdizimsel Özellikleri

Tuvacada belli morfolojik birimler yardımıyla kurulan ad işlevli yancümlerin en belirgin sözdizimsel özelliği, *altasınalama* (subordination) tekniğiyle bir üst/temel cümleye hiyerarşik olarak bağlanmalarıdır; yani bunlar, bağımlı cümle tipinin değişik bir türünü oluşturur. Bu teknik sayesinde ki ad işlevli

yancümle, üst/temel cümleye entegre olur ve böylece bağlı olduğu üst/temel cümle içinde sözdizimsel açıdan değişik işlevler üstlenir. Şimdi bu cümle tipinin sözdizimsel yapılarını ve üstlendikleri sözdizimsel işlevleri daha yakından irdeleyelim.

3.1 Altasıralama (Subordination)

Dilbilimsel açıdan *sıralama* (coordination) hiyerarşik olmayan, *altasıralama* (subordination) ise hiyerarşik olan bağlantı türünü ifade eder (krş. Blühdorn 2008: 59-61). Bu anlamda *altasıralama*, bir cümle bağlantı türüdür ve bir cümlecğin bir üst cümleye hem sözdizimsel (hiyerarşik) hem de içeriksel olarak bağlanmasını ifade eder (Lehmann 1988: 182). Cümlelerin hiyerarşik olarak bağlantılanması anlamında altasıralama, *niteleme* (attribution), *ilgileme* (relativization) ve *tümleçleme* (complementation) gibi olguları kapsamaktadır (Rehbein 2007: 9). Diğer Türk dillerinde olduğu gibi, Tuvacada da ad işlevli yancümelerin en belirgin sözdizimsel özelliği altasıralı (subordinated) olmaları, yani bir üst cümleye bağlı olarak sözdizimsel düzlemde yer almalarıdır. Burada altasıralama, bitimli/bitimsiz yapıların belli bir sözdizimsel teknikle bir üst yapıya hiyerarşik olarak bağlanmalarını ifade etmektedir. Tümleçleme açısından bakıldığında altasıralama, bitimli (finite) ve bitimsiz (non-finite) cümlelerin üst cümlelere bağlanışında karşımıza çıkan iki temel tipte görülmektedir: a) *bitimli altasıralı cümleler* ve b) *bitimsiz altasıralı cümleler* (krş. Kerslake 2007: 231, Göksel & Kerslake 2005:135-137).

a) Bitimli altasıralı cümlelerle oluşturulan tümleçlemelerde, bitimli bir cümle *dep* alıntı edatı yardımıyla üst cümleye altasıralı olarak bağlanmaktadır, örn. [*Ortta cünü kördün*] *dep aytüryan men* '[Orada neyi gördün] diye sordum'. Bu tür tümleçlemedeki altasıralılık kodlamasını Christofaro, *bağimsiz* (balanced) olarak nitelendirmektedir (Cristofaro 2003). Buna benzer bir tümleçleme, örneğin Türkiye Türkçesinde *diye* alıntılama edatıyla oluşturulmaktadır (Csató 2010: 111).

b) Bitimsiz altasıralı cümlelerde ise, bitimsiz yapıların bir üst cümleye altasıralı olarak bağlanması söz konudur. Christofaro tümleçlemelerdeki bu altasıralama kodlamasını *bağımlı* (deranked) olarak nitelendirmektedir (2003). Burada söz konusu olan, bitimsiz fiil biçimlerine (filimsilere) dayalı olarak kurulan cümle benzeri yapılarıdır ve bunlar birçok açıdan (görünüş-zaman, kişi vb.)

üst/temel cümleye bağılıdır, örn. *Men [çuyala:rîn] bilir men* ‘Ben [konuşmasını] bilirim’.

Yukarıda ana hatlarıyla irdelediğimiz bu tümleçlemelerde altasıralama tipolojisi açısından Türk dillerinde benzer yapıların olduğu görülür. Bu benzerliği Tuvaca ve Türkiye Türkçesi arasında da görmek mümkündür. Örneğin Göksel & Kerlake, Türkiye Türkçesinde tümleçlemelerdeki altasıralama tiplerini şu şekilde sınıflandırmaktadır:

a) Tip 1: Burada altasırالی cümlemin yüklemi bitimlidir ve herhangi bir unsur olmaksızın doğrudan üst cümleye altasırالی olarak bağlanır, [*Maç birazdan başlayacak*]deniliyor.

b) Tip 2: Bu altasıralama tipinde, bitimli bir cümle *diye* alıntı edatı yardımıyla üst cümleye altasırالی olarak bağlanmaktadır, örn [*Maç birazdan başlayacak*] *diye* biliniyor.

c) Tip 3: Bu cümle bağlantı tipinde ise, yüklemi bitimsiz olan bir cümlemin üst bir cümleye altasırالی olarak bağlanması söz konusudur, örn. [*Ali'nin geldiğini*] *bilmiyordum* (2005: 135-137).

3.2. Sentaktik Konumlanış: Öncüllük veya Sonculluk

Ad işlevli yancümlerinin diğer önemli bir sözdizimsel özelliği de, bağılı oldukları üst cümleye göre konumlanışdır. Türkçenin sözdiziminde temel olan *rectum-regens* (yönetilen-yöneten) kuralı gereği, sözdizimsel olarak bağımlı öge (yönetilen) bağılı olduğu üst ögenin (yöneten) önünde yer alır (Johanson 1992: 254); yani bu anlamda Türkçede ad işlevli yancümler, diğer bağımlı cümle tipleri gibi öncüldürler (prepositive). Bu açıdan bakıldığında Tuvaca ad işlevli yancümlerinin Genel Türkçedeki *rectum-regens* kuralına uyduğunu, yani öncül olduğunu kolaylıkla söyleyebiliriz. Ancak Türkiye Türkçesinde, dil ilişkileri bağlamında yabancı dillerden yapılan yapısal kopyalamalar neticesinde bu temel sözdizimsel kuraldan belli sapmalar olduğunu görmekteyiz. Örneğin bugün Türkiye Türkçesinde *karişık kopya* (Johanson 1992: 183) olan *ki* (< Farça *ke*) bağlacı ile kurulan ve sentaktik açıdan soncul olan, yani temel cümleden sonra gelen ad işlevli yancümler vardır. Bu bağlantı türünde, bitimli bir cümlemin *ki* yardımıyla bir üst cümleye altasırالی olarak bağlanması söz konusudur, örn *Anladım ki [bu iş böyle gitmez]* (= Bu işin böyle gitmeyeceğini anladım), *İnanıyoruz ki [olumlu sonuçlar alacağız]* (= Olumlu sonuçlar alacağımıza inanıyoruz).

4. Sözdizimsel İşlevleri

Ad işlevli yancümler, değişik sözdizimsel işlevlerde karşımıza çıkabilirler. Johanson'a göre bu sözdizimsel işlevler, ilkeyleyen (özne), belirtme durum eki almış doğrudan nesne, yönelme eki almış dolaysız nesne ve (bulunma, ayrılma ve vasıta eki almış) tümleçler olabilir (Johanson 2013: 75). Biz bu işlevleri aşağıdaki ilgili örnekler eşliğinde daha detaylı irdeleyeceğiz.

4.1 İlkeyleyen (Özne) İşlevi

Ad işlevli yancümlerin çok değişik sözdizimsel işlevleri vardır. Örneğin bunlar, bağlı oldukları üst/temel cümlelerin eyleyenleri olarak işlev görürler (Johanson 2013: 74). Nitekim Johanson, bu tip yancümleri “yönetici konumundaki yüklem çekirdeğinin eyleyenleri” olarak nitelendirmektedir (1992: 100). Aşağıdaki örnekte *-(V)r* ile oluşturulmuş bir isimleştirmeye dayalı olarak kurulan ad işlevli yancümle, bağlı olduğu üst/temel cümlelerin ilkeyleyeni konumundadır:

(11) *jä, [se:η meni münʃap ʝonʃuʝ ʝayʝaqsɑ:rin] eki le xerek.* (Atuv., Luzut: 1)

‘Evet, [senin beni bu kadar çok görmek istemen] iyi olsa gerektir.’

4.2 İkinci Eyleyen (Dolaysız Nesne) İşlevi

Aşağıdaki örnekte de açıkça görüldüğü gibi, *-GAN* ile oluşturulmuş ad işlevli yancümle belli durumlarda bağlı oldukları üst/temel cümlelerin ikinci eyleyeni, yani dolaysız nesnesi işlevinde karşımıza çıkabilirler:

(12) *[Čoʝum čüü dep čuʝa:lap turʝanin] sayinmayin tur men.* (Ölschägel 2013: 72)

‘[Genel olarak ne konuştuğunu] hatırlamıyorum.’

4.3 Üçüncü Eyleyen (Dolaylı Nesne) İşlevi

Aşağıdaki örnekte ise ad işlevli yancümle, bağlı olduğu üst/temel cümlelerin üçüncü eyleyeni, yani dolaylı nesnesi (tümleci) görevinde karşımıza çıkmaktadır:

(13) *Bir er töre:n giži [ölürnen] ʝorʝar va, ʝuluʝur?* (Atuv., Ergel ol: 1)

‘Erkek olarak doğmuş bir kişi [ölmekten] korkar mı, (be) herif?’

5. Olgusalılık (Factivity)

Ad işlevli yancümlerin semantik özelliklerinin betimlenmesinde dikkate değer bir başka konu da, bu tür cümlelerin *olgusal* (factive) olup olmamalarıdır. Bu anlamda olgusalılık, belli bir olayın ya da olgunun gerçekleşmiş olduğunu belirten bir terimdir (İmer & Kocaman & Özsoy 2011: 196). Nitekim Johanson, olgusal olan ve olmayan ad işlevli yancümler arasında genelde bir fark olduğunu ifade etmektedir (1998: 60). Buna göre Tuvacada *-GAN* isim-fiil eki, her zaman olgusal bir anlam ifade etmektedir ve bu ekle kurulan ad işlevli yancümler her zaman olgusaldır, yani burada gerçekleşmiş bir olayın bildirimini söz konusudur. Örneğin aşağıdaki cümlede, kaç gece ve gündüzün geçip gittiği, yani bir olgu ifade edilmektedir:

(14) [*ježe xün, ježe dün de bolyanin*] *bilves*. (Atuv., Luzut: 1)

‘[Kaç gece gündüz olduğunu/geçtiğini] bilmez.’

Tuvacada *-(V)r* isim-fiil ekiyle kurulan ad işlevli yancümlerde hem olgusal hem de olgusal olmayan olaylar ifade edilebilir. Mesela aşağıdaki (15.) örnekte olgusal olmayan bir olay söz konusu iken, (16.) ve (17.) örneklerde ise olgusal olaylar vardır:

(15) *Oy oylum [zadiy yilirin] bilir sen be?* (Atuv., Ergel o:l)

‘Ey oğlum, [alışveriş yapmasını] bilir misin?’

(16) *Ergel o:lun amdı:yi uluy dayniñ yirinyä ünüp gelse şında la [uluy dalay durarin]* gördü (Atuv., Ergel o:l: 4)

‘(Senin) Ergel oğulun, o ulu dağın başına çıkıp geldiğinde gerçekte de [(orada) büyük (bir) göl olduğunu] gördü.’

(17) *Am o:l uya:n sege:n girip [yim sen de:rin] sura:r irgin*. (Atuv., Luzut)

‘Şimdi oğul kendine gelip [onun kim olduğunu] sorarmış.’

Yukarıda da vurguladığımız gibi, olgusalılık ad işlevli yancümlerin önemli bir semantik özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu açıdan Tuvaca ve Türkiye Türkçesini karşılaştıracak olursak, işlevsel eşdeğerlik anlamında şunları söyleyebiliriz: Tuvaca *-GAN* eki, hem olgusal hem de indikatif olması hasebiyle Türkiye Türkçesinde *-DİK* ekine tekabül etmektedir. Tuvaca *-(V)r* eki ise, işlevsel olarak Türkiye Türkçesinde *-mA* ya da *-(y)AcAk* eklerine karşılık

gelmektedir. Zira Türkiye Türkçesinde *-mA*, belli durumlarda olgusalılık da bildirebilir, örn. *Evlennesi iyi oldu*.

6. Ad İşlevli Yancümlelerde Zaman

Temel cümleler, görünüş, kipsellik, zaman, kişi ve sayı kategorilerini işaretleyebilirler; ad işlevli yancümleler ise, temel cümlelerin sahip olduğu bazı kategorik ayrımlar konusunda belirsizdir (Johanson 2013: 75). Johanson'un bu tespiti, örneğin Türkiye Türkçesindeki *-DİK* için genelde geçerlidir. Fakat ad işlevli yancümlelerin yüklemdeki fiil bitiş sınırlı (finaltransformativ) ise (örneğin *öl-*), *-DİK* ile ifade edilen zaman sadece geçmiş zaman olabilir, örn. *Ali'nin öldüğü* bağımlı cümlecığı, Almancaya geçmiş zaman temelinde (Dass Ali gestorben ist/war) çevrilebilir. Dolayısıyla ad işlevli yancümlelerin yüklemdeki fiilin kılınışı değeri de, bu tip cümlelerin zamansal yorumunda belli oranda rol oynayabilir. Tuvacada da ad işlevli yancümlelerin zamansal yorumu, genelde temel cümleye bağlı olarak yapılsa da, belli biçimbirimler (örn. *-GAn*) temel cümleden bağımsız olarak da belli zaman ilişkileri bildirebilirler. Aynı şekilde burada da bağımlı cümlelerin yüklemdeki fiilin kılınışı değeri belirleyici olabilir.

6.1. Geçmiş Zaman

Bitimli cümle yüklemleştiricilerinin farklı görünüşsel-zamansal işlevleri vardır. Bitimli cümle yüklemleştiricisi olarak *-GAn* ekinin en belirgin işlevi, kesin geçmiş zaman (perfect) ifade etmesidir (krş. Johanson 1998: 44). Diğer birçok Türk dilinde olduğu gibi Tuvacada da kesin geçmiş zaman bildiren *-GAn*, aynı zamanda bitimsiz cümleler (sıfat işlevli yancümleler ve ad işlevli yancümleler) de oluşturmakta ve zamansal olarak kesin bir "geçmişlik" (Anteriorität) ifade etmektedir. Buradaki "geçmişlik", konuşma anının değil de "ikincil gösterimli yönelme noktasının" temel alındığı ve yancümleler bağlamında genelde söz konusu olan *görece zaman* anlamında bir "öncekilik" olarak, yani yancümle olayının üst cümle olayından önce gerçekleşmesi biçiminde yorumlanabilir.⁸ Bu kesin geçmiş zaman işlevi, ekin olgusalılık işlevini pekiştiren başka bir özellik olarak da değerlendirilebilir. Örnekler:

(18) [A:riy bergenimni] bilip qaıdım. (Anderson 2004: 141)

'[Hastalandığımı] hissetim.'

(19) jä, sileler [bo xura:nniñ jü: de:nin] bilip duru sileler be? (Atuv., To:luçu)

'Evet, sizler [bu kuzunun ne dediğini] biliyor musunuz?'

6.2 Gelecek Zaman

Tuvacada bitimli cümle yüklemleştiricisi olarak genelde gelecek zaman ifade eden *-(V)r*, isim-fiil eki sıfatıyla oluşturduğu ad işlevli yancümlerde de gelecek zaman bildirmektedir. Buna göre ad işlevli yancümle olayı, konuşma anının temel alındığı mutlak zaman anlamında konuşma anından sonra gerçekleşmektedir. Ayrıca olayların birbiriyle olan zamansal sıralama ilişkilerini ifade eden göreceli zaman anlamında ise ad işlevli yancümle olayı üst cümle olayından sonra gerçekleşir ki, bu ikincil zaman ilişkisi “sonrakilik” olarak tanımlanabilir (bk. Aydemir 2010: 18). Ekin bu zamansal işlevi, hiçbir zaman onun kipsellik işlevini dışlamaz; yani gelecek zaman işlevinin olduğu durumlarda belli bir kipsellik de sözkonusu olabilir. Mesela aşağıdaki örnek cümlelerde *-(V)r* isim-fiil ekinin bu zamansal işlevi sözkonusudur:

(20) *Ol xa:n sennen [jünü aliriñni] surar.* (Atuv., Arzy: 2)

‘O han senden [neyi alacağını] sorar.’

(21) *[Tažan doy bolrun] surap /.../* (Atuv., Pavıday Batır: 14)

‘[Ne zaman düğün olacağını] sorup /.../’

6.3 Şimdiki Zaman (= Eşzamanlılık)

Tuvacada *-(V)r* eki ile kurulan ad işlevli yancümlerde şimdiki zaman da söz konusu olabilir. Ancak bu zaman ilişkisi, “mutlak zaman”ın değil de “görece zaman”ın hakim olduğu durumlarda “eşzamanlılık” olarak da yorumlanabilir. Buna göre, ad işlevli yancümle olayı ile üst/temel cümle olayının birbiriyle olan sıralama ilişkisi ön plana çıkmakta ve böylece iki olayın gerçekleşim süreci örtüşmektedir, yani paraleldir. Böyle bir zaman ilişkisini, aşağıdaki örnekte açıkça görebiliriz, ki burada ad işlevli yancümlenin yüklemde doğal olarak “dönüşümsüz” (nontransformativ) bir fiil vardır:

(22) *Ergel o:lun amdî:yi uluy dañniñ yirînya ünüp gelse şinda la [uluy dalay durarın] gördü.* (Atuv., Ergel o:l: 4)

‘(Senin) Ergel oğulun o ulu dağın başına çıkıp geldiğinde gerçekte de [(orada) büyük (bir) göl olduğunu] gördü.’

7. Ad İşlevli Yancümlerde Görünüş

Daha önce de vurguladığımız gibi, görünüş-zaman-kiplik kategorileri en iyi temel cümle yüklemleştiricilerince ifade edilir. Genelde bağımlı yapılar birçok

açından (zaman, görünüş, kipsellik, kişi, sayı vb.) temel cümlelere bağlıdır. Ancak bağımlı cümle yüklemleştiricileri tek başlarına bazı zamansal-görünüsel değerler içermektedir (Johanson 1991: 99). Bundan hareketle biz bu makale bağlamında, bağımlı cümlelerden biri olan ad işlevli yancümleri görünüşsel değerleri açısından da betimlemek istedik.

7.1 Postterminal Bakış Açısı

Tuvacada bitimli cümleler kuran ve kesin geçmiş zaman bildiren *-GAN*, görünüşsel açıdan ise postterminal bir birim olarak işlev görmektedir (Schönig 1998: 413). Bu bakış açısı, olayı kritik sınırı aşıldıktan sonraki bir safhada yakalar ve yansıtır (Johanson 1998: 44). *-GAN* biçimbirimi sadece bitimli cümlelerde değil, aynı zamanda ad işlevli yancümlerde de postterminal bir bakış açısı yansıtır.⁹ Aşağıdaki örneklerde ekin bu işlevini görebiliriz:

(23) /.../ [oğlun *de:disden düşgenin*] *de bilbes*. (Atuv., Ergel o:l 1)

‘/.../ [oğlun gökyüzünden indiğini/inmiş olduğunu] *de/da* bilmez.’

(24) [*Dıva dep oran dil-jok yalyannin*] *duyayı*. (Atuv., Dıva dep oran)

‘[Tuva adlı yerin/ülkenin dilsiz kalmış olması] hakkında.’

7.2 İntraterminal Bakış Açısı

Tuvacada *-(V)p tur-* ekleşik fiil yapısında karşımıza çıkan *-(V)p turyan*, *-GAN*’dan farklı olarak intraterminal bir görünüş perspektifi yansıtır. Burada, genel olarak kılışsal açıdan dönüşümsüz (nontransformativ) fiiller oluşturan *-(V)p tur-* ekleşik fiil yapısının oynadığı rolün altını çizmemiz gerekmektedir. İntraterminal bakış açısıyla olay, başlangıç sınırı ile bitiş sınırı arasında, yani oluş sürecinde yansıtılır (Johanson 1998: 43). İlgili örnekler:

(25) [*Çoğum çüü dep çuya:lap turyanin*] *sayinmayin tur men*. (Ölschlägel 2013: 72)

‘[Genel olarak ne konuştuğunu] hatırlamıyorum.’

(26) /.../ [*iş ünüp duryanin*] *o:l gördü* (Atuv., Ergel o:l)

‘/.../ [dumanın çıkmakta olduğunu] oğlan gördü.’

Tuvacada bitimli cümlelerde genelde gelecek zamanın yanı sıra kipsellik de bildiren *-(V)r*, oluşturduğu ad işlevli yancümlerde nadiren intraterminal bir

perspektif yansıtmaktadır. Buna göre yancümle olayı, başlangıç ve bitiş sınırı arasında gözlemlenmektedir. Ekin bu işlevi üstlendiği durumlarda, ilginç bir şekilde, yancümle yüklemine oluşturan fiilin kılınışsal değerinin dönüşümsüz (nontransformativ) olduğu görülmektedir. Örnekler:

(27) *Ergel o:luḡ amdî:yi uluḡ dayniḡ yiriniḡa ünüp gelse şında la [uluḡ dalay durarin] gördü.* (Atuv., Ergel o:l: 4)

‘(Senin) Ergel oğulun o ulu dağın başına çıkıp geldiğinde gerçekte de [(orada) büyük (bir) göl olduğunu] gördü.’

(28) *İnjalyiḡa xa:n [gel jidarin] diḡna:ş mis de ‘dir eḡikdiḡ aqsiniḡa ba:rda ol yiḡil uruḡ a:ytî:r irgin.* (Atuv., Arzy: 4)

‘Bu esnada han [(onun) gelmekte olduğunu] duydu, kedi yeniden kapının ağzına geldiğinde o kızıl çocuk (şöyle) dermiş.’

8. Ad İşlevli Yancümlelerde Kipsellik (Modalität)

Bir çok Türk dili ve lehçesinde görülen ve geniş zaman olarak bilinen *-(V)r*, çoğunlukla kipsel anlamlar içermektedir (Johanson 1998: 45). Bu biçimbirim, Tuvacada da kipsel işlevlerde karşımıza çıkmaktadır (Aydemir 2009). Bu anlamda kipsellik, zaman ve görünüşün dışında kalan ve geniş ölçüde “eğilim, niyet, epistemik olanak” (Neigung, Absicht, epistemische Möglichkeit) gibi anlamları ihtiva eden bir kategoridir (Johanson 1994: 255). Tuvacada *-(V)r* ekinin bu kipsel işlevi, ad işlevli yancümlelerde de görülmektedir. Mesela aşağıdaki örneklerde *-(V)r*’in birincil işlevi, zamansal-görünüsel değil, kipseldir.

(29) *[Xoran Dalay dep dalayni ḡanḡap ge’zerin] sileler bilir sileler ve?* (Atuv., Arzy: 3)

‘[Horan Gölü denilen gölü nasıl geçeceğinizi] sizler bilir misiniz?’

(30) *Oy oḡlum [zadiḡ yilirin] bilir sen be?* (Atuv., Arzy: 1)

‘Ey oğlum, [alışveriş yapmasını] bilir misin?’

(31) *O:l [amdî ḡanḡa:rîn] da bilveyn durup la ḡaldî.* (Atuv., Ergel ol: 2)

‘Oğlan, [şimdi ne yapacağını] bilmeden durup kaldı.’

Yukarıdaki örneklerde de açıkça görüldüğü üzere, Tuvaca $-(V)r$ biçimbirimi, ifade ettiği kipsellik ve gelecek zaman bağlamında ilk etapta Türkiye Türkçesindeki $-(y)AcAk$ ekine tekabül etmektedir. Ancak Tuvacada bu isim-fiil eki, kipselliğin ve gelecek zamanın hakim olmadığı durumlarda (örnek (30)) ise Türkiye Türkçesindeki $-mA'$ ya karşılık gelmektedir.

Türkiye Türkçesinde ad işlevli yancümlelerdeki kipsellik hakkında yazdığı makalede Csató, Türkçe kipsellik sisteminde epistemik kipsellik alanında *asertorik* : *asertorik olmayan* bir karşıtlık olduğunu ileri süremektedir (1999: 30). Buna göre örneğin *-DİK* asertorik bir içerik bildirirken, *-mA* ya asertorik olmayan ya da kipsel açıdan „nötr“ (neutral) bir özellik gösterir (1999: 30).

Sonuç

Tuvacada hem bitimli hem de bitimsiz ad işlevli yancümle tipleri görülmektedir. Altasıralama tekniğiyle kurulan bu iki cümle tipi arasındaki en önemli fark, kullanım sıklıklarıdır; yani bitimli yapılar çok sınırlı kullanılırken, bitimsiz yapılar ise çok yaygındır. Tuvacada bitimsiz ad işlevli yancümleler $-(V)r$, $-GAn$ gibi biçimbirimlerce oluşturulan isimleştirmelere dayalı olarak kurulmakta ve altasıralı olarak üst/temel cümlelere bağlanmaktadır. Bu bağımlı cümleler, bağlı oldukları üst/temel cümlelerin bir parçası olarak, yani o cümlelerin eyleyenleri (özne, nesne vs.) olarak işlev görmektedir. Genelde zaman-görünüş yorumlamalarında üst/temel cümleye bağlı olan bu cümlecikler, bazen üst cümleden bağımsız olarak da belli zamansal ve görünüşsel değerler içerebilir. $-GAn$ ile oluşturulan ad işlevli yancümlelerde geçmiş zaman ve postterminal bakış açısı ağır basarken, $-(V)r$ ile kurulan yancümlelerde ise şimdiki zaman/eşzamanlılık ve intraterminal perspektif söz konusudur. Ayrıca $-GAn$ her zaman olgusalılık bildirir, $-(V)r$ ise genelde olgusalılık taşımaz. Tuvaca $-GAn$ biriminin Türkiye Türkçesindeki işlevsel karşılığı *-DİK* iken, Tuvaca $-(V)r$ ise olgusalılık bildirdiği durumlarda Türkiye Türkçesinde *-DİK* ekine, olgusalılık bildirmediği durumlarda $-(y)AcAk$ ekine tekabül etmektedir. Altay Tuvacasında çok nadir görülen $-vAK$ ise, sentaktik işlevi ve semantik değeri açısından Türkiye Türkçesinde $-mAK$ morfemine karşılık gelmektedir.

Açıklamalar

¹ Bu tip cümleler için Batı dillerinde genelde *complement clauses*, *Komplementsätze* gibi terimler kullanılırken, Türkiye Türkçesinde ise *tümleç yancümleleri*, *tümleç cümleleri*, *ad tümcecikleri*, *ad-fiil cümleleri*, *isim-fiil cümleleri*, *öge cümleler*, *isim-fiil önermeleri*, *ad*

işlevli yancümleler gibi çok değişik terimler kullanılmaktadır. Biz bu makale kapsamında, *ad işlevli yancümle* terimini yeğledik.

- 2 Standart Tuvaca terimi, Rusya Federasyonu'na bağlı Özerk Tuva Cumhuriyeti'nin edebi yazı dili anlamında kullanılmaktadır.
- 3 Burada Altay Tuvacası, Tuvacanın bir ağız olup bugün Moğolistan'ın batısındaki Bayan Ölgüy ilinin Tsengel ilçesinde yaşayan Tuvalar tarafından konuşulmaktadır. Altay Tuvacasından alınan tüm örnekler, Dr. Erika Taube'nin folklorik amaçlarla bölgeden derlediği metinlerden alınmıştır.
- 4 Burada *argument* (eyleyen) terimi, yüklem zorunlu bir belirleyicisi anlamında kullanılmaktadır (bk. Cristofaro 2003: 95).
- 5 Buradaki özerk niteleme terimi için bk. Ozil 1998.
- 6 Örneğin Özbekçede, Kırgızcada, Kazakçada benzer yapılar mevcuttur. Tuvacanın Moğolistan'daki durumu göz önüne alındığında, bu yapının dil ilişkileri temelinde Kazakçadan Tuvacaya kopyalanmış olma ihtimali de vardır.
- 7 Bu yapılar *Bir qatap qırğan-avam çokta, baarim aaraan* 'Bir defasında büyükannem yokken ben göğsümden hastalandım' örneğindeki *Bir qatap qırğan-avam çokta* zarf işlevli bağımlı cümle tipini andırmaktadır, zira her iki bağımlı cümle tipinde de cümlenin yüklem çekirdeğinde fiil yoktur.
- 8 Buradaki görece zaman bağlamında kullanılan "öncekilik" terimi için bk. Aydemir 2010: 17.
- 9 Tuvacanın bir ağız sayılan Altay Tuvacasında -*GAn* ekiyle oluşturulan diğer bir bitimsiz cümle tipi olan sıfat işlevli yancümlelerin görünüşsel betimlemesi için bk. Aydemir 2002: 44.

Kaynaklar

- Anderson, D. S. Gregory (2004). *Auxiliary Verb Constructions in Altai-Sayan Turkic*. Turcologica 51. Wiesbaden: Harrassowitz.
- Aydemir, İbrahim Ahmet (2002). "Attributive Nebensätze im Altai-Tuwinischen". *Scholarly Depth and Accuracy. A Festschrift to Lars Johanson*. Yay. Nurrettin Demir & Fikret Turan Ankara: Grafiker Yay. 39-50.
- _____ (2009). "Zum Aorist im Altai-Tuwinischen". *Turcological Letters to Bernt Brendemoen*. Ed. Éva Á. Csató, Gunvald Ims, Joakim Parslow, Finn Thiesen and Emel Türker. Oslo: Novus Press. 21-29.
- _____ (2010). *Türkçede Zaman ve Görünüş Sistemi*. Ankara: Grafiker Yay.
- Blühdorn, Hadarik (2008). "Subordination and Coordination in Syntax, Semantics and Discourse". 'Subordination' versus 'Coordination' *in Sentence and Text. A Cross-linguistic Perspective*. Ed. C. Fabricius & W. Ramm. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Cristofaro, Sonia (2003). *Subordination*. Oxford: Oxford University Press.

- Csató, Éva Á. (1999). "Modalität in Türkischen Komplementsätzen und ihre Entsprechungen im Deutschen". *Türkisch und Deutsch im Vergleich*. Eds. L. Johanson & J. Rehbein. Wiesbaden: Harrassowitz. 23-32.
- ____ (2010). "Two Types of Complement Clauses in Turkish". *Turcology in Mainz/Turkologie in Mainz*. Ed. Julian Rentzsch. Wiesbaden: Harrassowitz. 107-122.
- Dixon, R. M. W. (2009). "The Semantics of Clause Linking in Typological Perspective". *The Semantics of Clause Linking: A Cross-linguistic Typology*. Ed. Alexandra Aikhenvald & R.M.W. Dixon. Oxford: Oxford University Press. 1-55.
- Erkman-Akerson, Fatma & Şeyda Ozil (1998). *Türkçede Niteleme. Sıfat İşlevli Yan Tümceler*. İstanbul: Simurg.
- Göksel, Aslı & Celia Kerslake (2005). *Turkish: A Comprehensive Grammar*. London and New York: Routledge.
- Harrison, K. David (2001). *Topics in the Phonology and Morphology of Tuvan*. PhD. Dissertation. USA: Yale University.
- Isxakov, F. G. & A. A. Pal'mbax (1961). *Grammatika tuvinskogo jazyka. Fonetika i morfologija*. Moskva.
- Johanson, Lars (1990). "Studien zur türkeitürkischen Grammatik". *Handbuch der türkischen Sprachwissenschaft 1. Ed.* György Hazai. Budapest: Akadémiai Kiadó. 146-278.
- ____ (1991). "Zur Typologie türkischer Gerundialsegmente". *Türk Dilleri Araştırmaları*: 98-110.
- ____ (1992). *Strukturelle Faktoren in türkischen Sprachkontakten*. Sitzungsberichte der Wissenschaftlichen Gesellschaft an der J. W. Goethe-Universität Frankfurt am Main 29: 5. Stuttgart: Steiner.
- ____ (1994). "Türkeitürkische Aspektotempora". *Tense systems in European languages*. Eds. R. Thieroff & J. Ballweg. Tübingen: Niemeyer. 247-266.
- ____ (1998). "The Structure of Turkic". Eds. Lars Johanson & Éva A. Csató. *The Turkic Languages*. London: Routledge. 30-66.
- ____ (2013). "Selection of Subjunctors in Turkic Non-Finite Complement Clauses". *bilig* 67: 73-90.
- Karakoç, Birsal (2002). "Nogayca ve Türkiye Türkçesinde Tümler Yan Cümlelerinde Yüklemlerleştiriciler". *Scholarly Depth and Accuracy. A Festschrift to Lars Johanson*. Yay. Nurettin Demir & Fikret Turan. Ankara: Grafiker Yay. 193-216.
- Kerslake, Celia (2007). "Alternative Subordination Strategies in Turkish". *Connectivity in Grammar and Discourse*. Eds. Jochen Rehbein, Christiane Hohens-

- tein and Lukas Pietsch. Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins. 231-258.
- Lehmann, Cristian (1988). "Towards a Typology of Clause Linkage". *Clause Combining in Discourse and Grammar*. Eds. John Haiman & Sandra A. Thompson. Albany, N.Y. Amsterdam: John Benjamins. 181-225.
- Öschlängel, Anett C. (2013). *Der Taigageist. Berichte und Geschichten von Menschen und Geistern aus Tuwa. Zeitgenössische Sagen und andere Folkloretexte*. Tectum Verlag: Marburg.
- Rehbein, Jochen [Cristiane Hohenstein, Lukas Pietsch ile birlikte] (2007). "Connectivity as an Object of Linguistic Research in Multilingualism". *Connectivity in Grammar an Discourse*. Eds. J. Rehbein & C. Hohenstein & L. Pietsch. Amsterdam: John Benjamins Publishing. 1-20.
- Rentzsch, Julian (2013). "Türk Dillerinde Kipsellik ve Kipselliğin Anlambilimsel Haritası". *Bilig* 67: 129–168.
- Schönig, Claus (1998). "South Siberian Turkic". *The Turkic languages*. Ed. Lars Johanson & Éva A. Csató. London: Routledge. 403-416.

Complement Clauses in Tuvan and Their Counterparts in Turkish

İbrahim Ahmet Aydemir*

Abstract

The topic of this article is non-finite complement clauses in Tuvan and their counterparts in Turkish. Tuvanian non-finite complement clauses which are formed with participle and infinitive suffixes (-*GAŋ*, -(*V*); -*vAK*) link to the main clause as a subordinate clause and function as arguments of matrix clauses (subject, direct object and indirect object). In this article, nominal complements are examined synchronically in terms of their morphological properties, syntactic structure and functions, semantic features and tense-aspect functions. Moreover, whether nominal complement clauses are factive and non-factive are dealt with in detail. In this study based on description of Standard Tuvanian and Altay Tuvanian which is considered to be a dialect of Tuvanian, the functions of nominal complement clauses are scrutinized with Modern Turkish in terms of different aspects. Thus, two different Turkic languages are compared with nominal complement clauses.

Keywords

Turkic languages, Tuvan, Altay Tuvan, syntax, complement clauses

* Assoc. Prof. Dr., Hacettepe University, Faculty of Letters, Department of Modern Turkic Languages and Literature – Ankara/Turkey
ahmetaydemir64@hotmail.com

Придаточные предложения в тувинском языке и их соответствия в турецком языке

Ибрагим Ахмет Айдемир*

Аннотация

Тема этой статьи - неконечные дополнения в тувинском языке и их аналоги в турецком языке. Тувинские предложения неконечного дополнения, которые формируются при помощи деепричастных и инфинитивных суффиксов (-GAn, - (V) r, -vAK), связаны с основным предложением в качестве придаточного предложения и несут функцию в качестве аргументов матричных кауз (субъект, прямой объект и косвенный объект). В этой статье придаточные подлежащие дополнения рассматриваются в связи с их морфологическими свойствами, синтаксической структурой и функцией, семантическими признаками и напряженно-аспектными функциями. В этом исследовании, основанном на описании стандартного тувинского и алтайского тувинского языков, который считается диалектом тувинского, функции номинальных дополнений рассматриваются в сравнении с их положением в современном турецком в различных аспектах. Таким образом, два разных тюркских языка сравниваются с точки зрения придаточных подлежащих дополнений.

Ключевые слова

Тюркские языки, тувинский язык, алтайский тувинский язык, придаточные предложения, синтаксис

* доц., д-р., Университет Хаджеттепе, Филологический факультет, кафедра современных тюркских языков и литератур – Анкара/ турция
ahmetaydemir64@hotmail.com

